

УДК 347.61

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.1.65>

ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЕЦЬ ЯК СУБ'ЄКТ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН ТА ЗАХИСТУ СІМЕЙНИХ ПРАВ: ПИТАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ У ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ ТА ЗАКОНОДАВСТВІ

Сціборовський А.,
*аспірант кафедри приватного права
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова
ORCID: 0009-0000-1364-5164
e-mail: Andrii_Stsiborovskyi@proton.me*

Сціборовський А. Військовослужбовець як суб'єкт сімейних відносин та захисту сімейних прав: питання правового статусу у правовій доктрині та законодавстві.

В науковій статті автор провів наукове дослідження статусу військовослужбовця як спеціального суб'єкта сімейних відносин. У науковій статті вказано, що військовослужбовець може виступати як спеціальний суб'єкт сімейних відносин, набуваючи при вступі у сімейні відносини не тільки сімейні права та обов'язки загального суб'єкта – дружини, чоловіка, матері, батька, усиновлювача, іншого учасника сімейних відносин, відповідні сімейні права та обов'язки, визначені законом та (за наявності) сімейним договором для загального суб'єкта, але й спеціальні сімейні права та обов'язки, направлені на реалізацію і захист загальних сімейних прав та виконання загальних сімейних обов'язків, що можуть бути утруднені особливим правовим статусом особи, яка є військовослужбовцем. Однак, при цьому слід зазначити, що військовослужбовець є «непоіменованим» суб'єктом сімейних відносин, оскільки його прямо не визначено серед суб'єктів сімейних відносин Сімейним кодексом України, однак фактично він таким є, зважаючи на спроби законодавця встановити особливе правове регулювання ряду сімейних прав та обов'язків осіб, які є військовослужбовцями. Військовослужбовці як спеціальні суб'єкти сімейних відносин мають такі спеціальні права, визначені їх правовим статусом: на посмертне (відкладене) батьківство/материнство; на отримання грошового забезпечення дружиною (чоловіком), законним представником малолітніх (неповнолітніх) дітей, дитиною з числа осіб з інвалідністю з дитинства (незалежно від віку) або їх законним представником та батьками військовослужбовців у разі потрапляння військовослужбовця в полон. На жаль, на цей час невизначеним залишається питання в якій формі (крім заповіту) має бути зазначено питання про розпорядження біологічним матеріалом, необхідним для реалізації права на посмертне (відкладене) батьківство/материнство іншим з подружжя. На нашу думку, слід передбачити, що у разі відсутності заповіту, подальше зберігання репродуктивних клітин військовослужбовця може здійснюватися за рахунок спадкоємців за законом. Право розпорядження відповідними клітинами з метою реалізації права на відкладене (посмертне) батьківство має інший з подружжя.

Ключові слова: сімейні права; військовослужбовець; спеціальний суб'єкт; сімейні відносини; право на шлюб; право на відкладене батьківство/материнство.

Stsiborovskyi A. Military serviceman as a subject of family relations and protection of family rights: questions of legal status in legal doctrine and legislation.

In the scientific article, the author conducted a scientific study of the status of a military serviceman as a special subject of family relations. The scientific article indicates that a military serviceman can act as a special subject of family relations, acquiring upon entering into family relations not only the family rights and obligations of a general subject - wife, husband, mother, father, adoptive parent, other participant in family relations, the corresponding family rights and obligations defined by law and

(if any) by a family contract for a general subject, but also special family rights and obligations aimed at the implementation and protection of general family rights and the fulfillment of general family obligations, which may be complicated by the special legal status of a person who is a military serviceman. However, it should be noted that a serviceman is an “unnamed” subject of family relations, since he is not directly defined among the subjects of family relations by the Family Code of Ukraine, but in fact he is such, given the legislator’s attempts to establish special legal regulation of a number of family rights and obligations of persons who are servicemen. Servicemen as special subjects of family relations have the following special rights determined by their legal status: to posthumous (deferred) paternity/maternity; to receive financial support from a wife (husband), a legal representative of minor (minor) children, a child from among persons with disabilities since childhood (regardless of age) or their legal representative and parents of servicemen in the event of a serviceman being captured. Unfortunately, at present, the question remains unclear in what form (other than a will) the issue of disposing of biological material necessary for the exercise of the right to posthumous (deferred) paternity/maternity by the other spouse should be specified. In our opinion, it should be provided that in the absence of a will, further storage of the reproductive cells of a serviceman may be carried out at the expense of the heirs at law. The right to dispose of the relevant cells for the purpose of exercising the right to deferred (posthumous) paternity belongs to the other spouse..

Key words: family rights; military personnel; special subject; family relations; right to marriage; right to deferred paternity/maternity.

Постановка проблеми. Захист прав військовослужбовців, в тому числі сімейних, наразі є одним із визначальних векторів діяльності України, що особливо є важливим в умовах повномасштабного вторгнення російської федерації. У зв’язку із обставинами, викликаними новою фазою російсько-української війни, все більше наших громадян стають військовослужбовцями, що безпосередньо беруть участь у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв’язку з військовою агресією російської федерації проти України. Військові перебувають на фронті, що обмежує їх здатність особисто здійснювати та захищати свої сімейні права, зокрема стосовно укладення шлюбу, здійснення прав та обов’язків подружжя, забезпечення прав дітей, розподілу спільного майна, виконання аліментних зобов’язань та інших питань. При цьому, чинне сімейне законодавство не завжди враховує специфіку військової служби, особливо в умовах правового режиму воєнного стану, що створює правові колізії та проблеми в реалізації прав сімей військовослужбовців, у зв’язку із цим, виникає запитання щодо визначення особливостей правового статусу військовослужбовця як суб’єкта сімейних відносин та правового захисту.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика захисту як сімейних прав в цілому, так і окремих особистих немайнових та майнових прав військовослужбовців досліджувалася рядом науковців, таких як І.В. Апопій, В.І. Борисова, С.Б. Булеца, Р.В. Гринько, І.В. Жилінкова, Л.В. Красицька, Ю.М. Крет, М.О. Левицький, Л.Ю. Малюга, А.Ф. Мота, Л.П. Медвідь, О.О. Посикалюк, В.С. Павленко, З.В. Ромовська, С.А. Петrenchенко, Т.Р. Федосєєва, С.Я. Фурса, Я.М. Шевченко, однак вони лише частково торкалися питань захисту окремих особистих немайнових та майнових прав військовослужбовців. Питання визначення військовослужбовців як спеціальних суб’єктів сімейних відносин та особливостей здійснення та захисту ними сімейних прав та інтересів досліджувалася лише В.А. Ватрасом. Зазначена обставина зумовлює актуальність наукового дослідження статусу військовослужбовця як спеціального суб’єкта сімейних відносин.

Метою статті є дослідження статусу військовослужбовця як спеціального суб’єкта сімейних відносин.

Виклад основного матеріалу. У разі порушення, оспорування або невизнання сімейних прав та обов’язків, учасники відповідних сімейних відносин мають право на їх захист. Захист сімейних прав та інтересів у юридичній літературі визначається як у вузькому розумінні (суто судовий), тобто як регламентована цивільним процесуальним законом діяльність суду щодо розгляду сімейних справ з метою забезпечення здійснення та (або) відновлення порушених, невизнаних чи оспоруваних охоронюваних законом (законних) сімейних інтересів та суб’єктивних сімейних прав, що впливають зі змісту чітко визначених процесуальним та (або) матеріальним законом правовідносин [1, с. 96], так і широкому розумінні – як спосіб впливу на сімейні відносини, які зазнали протиправного впливу, з метою поновлення порушеного, невизнаного, оспоруваного сі-

мейного права чи неврахованого сімейного інтересу, які виступають об'єктами захисту [2, с. 3], як діяльність відповідних юрисдикційних органів щодо застосування передбачених законом способів і засобів, спрямованих на забезпечення здійснення та відновлення порушених, невизнаних чи оспорюваних сімейних прав, свобод та інтересів, так і їх самозахист [3, с. 154]. Таким чином, захист сімейних прав та інтересів учасника сімейних відносин стає актуальним у разі їх порушення іншим учасником таких відносин, їх невизнання (наприклад, у разі встановлення батьківства або факту наявності фактичних шлюбних відносин та юридичних наслідків таких відносин – права на майно, набуте у них та право на утримання) або оспорювання (зокрема, оспорювання батьківства, підстав недійсності шлюбу, права на аліменти тощо).

В цьому аспекті, виникає питання щодо визначення статусу військовослужбовця як учасника сімейних відносин. З одного боку, у Сімейному кодексі України немає жодної згадки про військовослужбовця як суб'єкта відповідних відносин; з іншого – військовослужбовці вступають у відповідні сімейні відносини набуваючи загальний правовий статус – подружжя, батька, матері, усиновлювача тощо, і власне – набувають та реалізують ті ж сімейні права та виконують ті ж сімейні обов'язки.

Коло спеціальних сімейних прав військовослужбовців на жаль належно також не досліджено в юридичній науці, за винятком наукового дослідження В.А. Ватраса. На його думку, спеціальними сімейними правами військовослужбовця є такі сімейні права: на укладення шлюбу без особистої присутності у відділі державної реєстрації актів цивільного стану (право на дистанційне укладення шлюбу, що існувало як спеціальне сімейне право військовослужбовців до скасування постанови Кабінету Міністрів України від 7 березня 2022 року № 213); на біологічне батьківство (материнство) шляхом здійснення забору, кріоконсервації та зберігання їхніх репродуктивних клітин на випадок втрати репродуктивної функції при виконанні обов'язків із оборони держави; на отримання грошового забезпечення дружиною (чоловіком), законним представником малолітніх (неповнолітніх) дітей, дитиною з числа осіб з інвалідністю з дитинства (незалежно від віку) або їх законним представником та батьками військовослужбовців у разі потрапляння військовослужбовця в полон [4, с. 258-259].

Зокрема, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 7 березня 2022 року № 213 визначено право військовослужбовця Збройних Сил України, іншого військового формування на укладення шлюбу без особистої присутності, за умови, якщо він попередньо подав особисто заяву про державну реєстрацію шлюбу (або з використанням порталу «ДІЯ»), а в подальшому – подав відповідну заяву, що одночасно є підтвердженням факту надання ним згоди на шлюб, безпосередньому командиру (керівнику), яким засвідчується справжність підпису на відповідній заяві, і який в подальшому забезпечує її передачу (пересилання) відповідному відділу державної реєстрації актів цивільного стану [5]. У Законі України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство)» встановлено, що на період дії воєнного стану військовослужбовці мають право на безоплатне отримання медичної послуги, пов'язаної із забезпеченням реалізації їхнього права на біологічне батьківство (материнство), зокрема на здійснення забору, кріоконсервації та зберігання їхніх репродуктивних клітин на випадок втрати репродуктивної функції при виконанні обов'язків із оборони держави, захисту Вітчизни та інших покладених на них обов'язків відповідно до законодавства, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України [6]. Цим самим, для військовослужбовців передбачаються додаткові можливості для реалізації права на шлюб, на материнство та право на батьківство, що визначені у ст. ст. 23, 49 та 50 Сімейного кодексу України. Законодавчо встановлені окремі гарантії щодо забезпечення реалізації військовослужбовцями їх права на шлюб, обов'язку щодо виховання дитини, її утримання, утримання іншого учасника сімейних відносин, зокрема, пов'язані із наданням військовослужбовцеві відпустки у зв'язку із сімейними обставинами (ст. 10-1 Закону України «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей») або звільнення військовослужбовця із служби (перелік відповідних сімейних обставин, визначено Постановою Кабінету Міністрів України від 12 червня 2013 року № 413) [7; 8].

В цьому аспекті науковий інтерес викликає друге спеціальне право, яке отримало назву «право на посмертне батьківство/материнство» чи «право на відкладене батьківство/материнство» [9; 10]. Це спеціальне сімейне право було запроваджене у зв'язку із прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших

осіб на біологічне батьківство (материнство)». Відповідно до цього Закону, було передбачено право військовослужбовців на безоплатне отримання медичної послуги, пов'язаної із забезпеченням реалізації їхнього права на біологічне батьківство (материнство) [6]. Суб'єктами, яким належить відповідне право є не лише військовослужбовці, за умови втрати репродуктивної функції при виконанні обов'язків із оборони держави, захисту Вітчизни, а також поліцейські, а також деякі інші працівники правоохоронних органів, таких як ДСНС, НАБУ, Державна кримінально-виконавча служби України, однак умовою реалізації такого права є також їх участь у бойових діях або забезпеченні здійснення заходів з національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії. Відповідне сімейне право обмежується лише періодом дії правового режиму воєнного стану і в подальшому припиняється.

Первинна редакція Закону щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство) передбачала, що у разі загибелі або визнання померлою в установленому порядку особи, репродуктивні клітини якої зберігаються, їх зберігання припиняється з подальшою утилізацією, що по суті робило неможливим здійснення права військовослужбовців на відкладене (посмертне) батьківство [9]. В подальшому цю суперечність було усунуто і в законодавстві було передбачено, що у разі смерті або оголошення судом померлою особи, репродуктивні клітини якої безоплатно зберігаються протягом трьох років з моменту смерті такої особи або оголошення судом її померлою, а в подальшому – таке зберігання є також можливим, але уже за рахунок іншої особи, визначеної у заповіті військовослужбовця щодо власних репродуктивних клітин, які зберігаються відповідно до законодавства, на випадок її смерті або оголошення судом її померлою. Втім, залишається невизначеним питання реалізації права військовослужбовця на відкладене (посмертне) батьківство/материнство у разі, якщо ним не визначено особу, яка має право розпорядження відповідним біологічним матеріалом або у випадку, якщо особа не склала заповіту. Чи є в такому випадку можливим реалізація цього спеціального права військовослужбовця, зважаючи на те, що він подав відповідну заяву під час передачі на зберігання відповідного біологічного матеріалу, через спадкування за законом, оскільки відповідний матеріал є по суті майном військовослужбовця, що може бути віднесене до спадкового майна? Це питання залишається наразі без відповіді. В той же час, невизначеним залишається питання в якій формі (крім заповіту) має бути зазначено питання про розпорядження відповідним біологічним матеріалом іншим з подружжя. На нашу думку, слід передбачити, що у разі відсутності заповіту, подальше зберігання репродуктивних клітин військовослужбовця може здійснюватися за рахунок спадкоємців за законом. Право розпорядження відповідними клітинами з метою реалізації права на відкладене (посмертне) батьківство має інший з подружжя.

Висновки. На підставі вище викладеного наукового дослідження, можемо визначити, що військовослужбовець може виступати як спеціальний суб'єкт сімейних відносин, набуваючи при вступі у сімейні відносини не тільки сімейні права та обов'язки загального суб'єкта – дружини, чоловіка, матері, батька, усиновлювача, іншого учасника сімейних відносин, відповідні сімейні права та обов'язки, визначені законом та (за наявності) сімейним договором для загального суб'єкта, але й спеціальні сімейні права та обов'язки, направлені на реалізацію і захист загальних сімейних прав та виконання загальних сімейних обов'язків, що можуть бути утруднені особливим правовим статусом особи, яка є військовослужбовцем. Однак, при цьому слід зазначити, що військовослужбовець є «непоіменованим» суб'єктом сімейних відносин, оскільки його прямо не визначено серед суб'єктів сімейних відносин Сімейним кодексом України, однак фактично він таким є, зважаючи на спроби законодавця встановити особливе правове регулювання ряду сімейних прав та обов'язків осіб, які є військовослужбовцями.

Військовослужбовці як спеціальні суб'єкти сімейних відносин мають такі спеціальні права, визначені їх правовим статусом: на посмертне (відкладене) батьківство/материнство; на отримання грошового забезпечення дружиною (чоловіком), законним представником малолітніх (неповнолітніх) дітей, дитиною з числа осіб з інвалідністю з дитинства (незалежно від віку) або їх законним представником та батьками військовослужбовців у разі потрапляння військовослужбовця в полон. На жаль на цей час невизначеним залишається питання в якій формі (крім заповіту) має бути зазначено питання про розпорядження біологічним матеріалом, необхідним для реалізації права на посмертне (відкладене) батьківство/материнство іншим з подружжя. На нашу думку, слід передбачити, що у разі відсутності заповіту, подальше зберігання репродуктивних клітин військовослужбовця може здійснюватися за рахунок спадкоємців за законом. Право розпоряджен-

ня відповідними клітинами з метою реалізації права на відкладене (посмертне) батьківство має інший з подружжя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Чурпіта Г.В. Концептуальні засади захисту сімейних прав та інтересів у порядку неповідомного цивільного судочинства. Дис. ... докт.юр.наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. К., 2016. 479 с.
2. Салюк П.І. Захист сімейних прав та інтересів судом. Дис. ... докт.філ. Спец. 081 – Право. Хмельницький, 2023. 238 с.
3. Ходак С.М. Форми захисту інтересів у сімейному праві. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. №11(23), 2021. С. 146–158.
4. Ватрас В.А. Прикладні питання захисту сімейних прав військовослужбовців Державної прикордонної служби України. *Міхновські юридичні читання: тези науково-практичної конференції (31 березня 2025 року)*. Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2025. С. 256–261.
5. Деякі питання державної реєстрації шлюбу в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 7 березня 2022 року № 213 (втратила чинність на підставі Постанови № 1226 від 25.10.2024 року). *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213-2022-п#Text>.
6. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство): Закон України від 22 листопада 2023 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3496-IX#Text>.
7. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 року (із подальшими змінами та доповненнями). *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>.
8. Про затвердження переліку сімейних обставин та інших поважних причин, що можуть бути підставою для звільнення громадян із служби осіб рядового і начальницького складу: постанова Кабінету Міністрів України від 12 червня 2013 року № 413 (із подальшими змінами та доповненнями). *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2013#Text>.
9. Сібірцева О. Посмертне батьківство: що не так із Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство)»? *Pravo. Юридична практика*. URL: <https://pravo.ua/posmertne-batkivstvo-shcho-ne-tak-iz-zakonom-ukrainy-pro-vnesennia-zmin-do-deiakykh-zakoniv-ukrainy-shchodo-zabezpechennia-prava-viiskovosluzhbovtiv-ta-inshykh-osib-na-biologichne-batkivstvo-materyns>.
10. Дутко А.О. Право на відкладене батьківство/материнство – окремі питання правового регулювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2024. Випуск 81. Частина 1. С. 191–195.